

AVRUPA'DA BASILMIŞ İLK TÜRKÇE ATASÖZLERİ KİTABI

Nail Tan

Türkiye'de ilk müstakil atasözleri kitaplarının 1846 ve 1858 yıllarında İstanbul'da yayımlandığını biliyoruz:

Hıfzî, *Manzume-i Durûb-ı Emsâl*, (Neşreden: Mehmed Said), Tabhane-i Âmire, 1262/1846, 25 s.

Vâcid, *Durûb-ı Emsâl*, Âşir Efendi Mat., 1275/1858, 31 s.

Söz konusu iki kitaptan önce, en eskisi 1480/81 tarihinde kaleme alınan *Kitâb-ı Atalar* (Sözi) olmak üzere yirmiyeye yakın yazma eser kitaplıklara girmiştir. "Atalar Sözü", "durûb-ı emsâl", "emsâl", "darbimesel" terimleriyle 1930'lu yıllara kadar atasözü, deyim karışık kalıplaşmış sözler ifade edilmiştir. Avrupa'da matbaa J. Gutenberg tarafından 1450 yılında geliştirilip hızlı kitap basımına geçildiğinden İstanbul'dan önce bazı Türk atasözleri yayınlarının yapıldığı görülmüştür. Bunlar içinde sadece atasözleri (deyimle karışık) bulunanlar olduğu gibi dolaylı şekilde bazı yayınlarda da Türk atasözleri yer almıştır. Söz gelimi H. Megiser'in *Pareoemilogia Polyglottos* (1605, 1606) sözlüğü ile *Institutionum Language Turcicae Libri Quator* (1612) adlı gramer kitabında görüldüğü gibi. Birinci kitap olan sözlükte 99, gramer kitabında ise 226 atasözü vardır. Bugünkü bilgilere göre, Avrupa'da müstakil ilk Türkçe atasözleri kitabı kabul edilen İtalyan (Venedikli) G. B. Donado'nun eseri; bu yılın başında, incelemesiyle birlikte Ankara'da yayımlanmış bulunuyor:

Oğuzhan Durmuş, *Türkçe'nin Basılı İlk Atasözü Kitabı: G.B. Donado'nun Derlediği Türk Atasözleri / Raccolta Curiosissima d'Adaggi Turcheschi*, Türk Kültürünü

Araştırma Enstitüsü Yayınları Dil Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara 2020, 263 s.

Hâlen Almanya Erfurt Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş; eserin "Ön Söz"ünde (s. 9-10), kitabı hazırlayış amacını ve incelemesinin çerçevesini şu satırlarla açıklıyor: "Bu çalışmaya konu olan eser, 1688 yılında basılmış *Raccolta Curiosissima d'Adaggi Turcheschi* adlı Osmanlı Türkçesi atasözü kitabıdır. İstanbul'da Büyükelçi (Venedik Balyosu) olarak görev yapan Giovanni Battista Donado (1627-1699) tarafından hazırlanan ve başlığını Türkçeye 'Türk Atasözlerinin İlginç Derlemesi' şeklinde çevirebileceğimiz bu eser, Türkiye Türkçesinin basılı ilk atasözü kitabı olma özelliğine sahiptir. Toplam 399 atasözünün yer aldığı bu kitapta, atasözlerimiz Osmanlı-Arap harfleri ve Latin harfleriyle bir arada verilmiştir. Bu yönüyle eser, bir 'transkripsiyon metni' olarak da değerlendirilmelidir. Atasözlerinin ayrıca İtalyanca ve Latince tercümelemleri de eserde yer almaktadır.

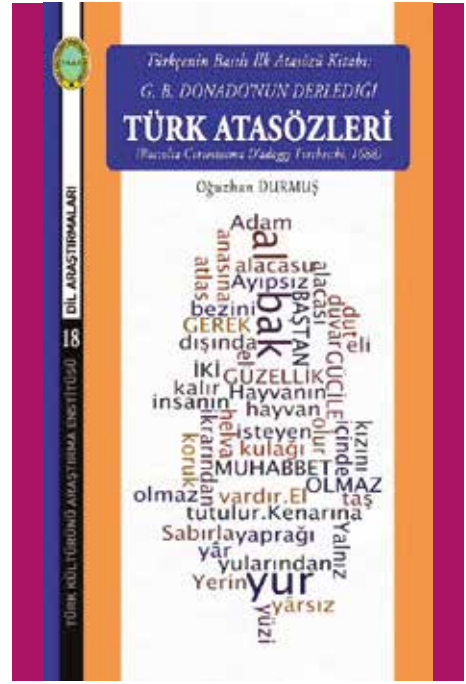
G. B. Donado, aslında Türkçenin ilk edebiyat tarihini yazan kişi olarak da bilinmektedir. 1688'de çıkardığı *Della Letteratura de' Turchi* adlı kitabı, ilgililerce gayet iyi bilinmekteyse de bu kitabıyla aynı yıl çıkardığı atasözü kitabının literatürde gözden kaçtığını müşahade etmekteyiz."

Kitap; "Giriş" başlıklı bir inceleme bölümü, "Metin" (2. bölüm), "Dizin" (3. bölüm), "Kaynakça" ve "Tıpkıbasım"dan oluşmaktadır. "Giriş" bölümünde (s. 13-56); Türk Avrupa siyasi ve edebî ilişkileri kısaca değerlendirilmiş, İtalya ile ilişkilere ağırlık verilmiştir. Bölümde, daha sonra "Türk Atasözü Yazıcılığının Tarihsel Gelişimi" başlığı altında; modern dönem öncesinde Avrupa'da atasözü yazıcılığı, Avrupa'da Türk atasözlerine duyulan ilgi, Anadolu'ya kadar Türk atasözleri derlemeleri (yabancıların yaptıkları, Türklerin yap-

tıkları) hakkında, atasözü yayınlarında pek rastlamadığımız ölçüde geniş bilgi sunulmuştur. Bu bağlamda 1605'ten itibaren yabancıların dokuz, Türklerin ise 1480-81'den itibaren on üç derleme eseri üzerinde durulmuştur. "Giriş" bölümünde, "Osmanlı Venedik İlişkileri ve Bunun Kültürel Boyutu" adlı diğer başlık altında ise eseri yaratan kültürel, siyasal ortam irdelenmiş; Donado'nun hayatı ve eserleriyle ilgili temel bilgiler ortaya konulmuştur. 1627'de İtalya Bergamo'da doğup 16 Eylül 1699'da Venedik'te ölen Donado, iyi bir öğrenip görüp Venedik'te önemli görevlerde bulunduktan sonra 1681-84 yılları arasında İstanbul'da balyosluk, elçilik yapmıştır. Kendisinin hazırladığı Türko-lojiyle ilgili yukarıda sözünü ettiğimiz iki kitabının yanı sıra bazı Türkçe eserlerin İtalyancaya çevrilmesini sağlamış, Kâtip Çelebi'nin bir tarihini *Cronologia Historica* (1697) adıyla bizzat kendisi İtalyancaya kazandırmıştır.

"Giriş" bölümünde doğal olarak Donado'nun kitaba konu olan atasözleri hakkında daha geniş bilgi (s. 44-56) verilmiştir. Kitap; 87 sayfa olup 1688'de, Venedik'te Andrea Poletti tarafından basılmıştır. İçindeki 399 atasözü (deyimler de var), İstanbul'daki balyosluğu sırasında oğlu Pietro tarafından derlenmiş; tercüman yetiştirmek amacıyla elçiliklerce İstanbul'da açılan Dil Oğlanları Okullarından Venedik'e ait okuldaki öğrencilerin de yardımıyla İtalyanca ve Latinceye çevrilmiştir.

Donado'nun kitabında, bir ön söz veya giriş yazısı yoktur. İç kapağın ardından 399 atasözü, Osmanlı Türkçesiyle "Em-sâller: Türkçe, İtalyanca ve Latince Tercümeyle" ifadesi altında alfabetik düzene uyulmaksızın sıralanmıştır. Donado; sözleri ekonomi, yergi, askerlik, gülünç, ahlak, dinî gibi konu başlıkları altında sunmayı tercih etmiştir. Bunu yaparken de çoğu zaman sözlerin mecazi an-

lamlarına göre değil; içinde geçen kelimelere, kavramlara bakarak hareket etmiştir. Türkçesinin el verdiği ölçüde tabii ki.

Donado'nun eserinden; ilk önce Türkiye'de Prof. Dr. Şükrü Elçin söz etmiş (*Erçiyes*, S 48, 1982, s. 5-6), 152 atasözünü yazısına eklemiştir. Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş'un tanıttığımız kitabından iki ay kadar önce (Aralık 2019) Dr. Feyzullah Bekar'ın yayımladığı, bir sonraki yazımızda ele alacağımız şu yayında da Donado'nun derlediği sözlerin tamamı (397 söz olarak) yer almış, günümüzde yaşayan atasözleri ve deyimlerle de karşılaştırması yapılmıştır (Dr. Durmuş'un bu kitabı görmesi mümkün değil):

Feyzullah Bekar, *Batı Kültüründe Türk Atasözleri (16-19. Yüzyıl)*, Kömen Yayınları: 219, Ankara 2019, 835 s.

Doç. Dr. Durmuş; genel bilgilerden sonra kitabın önemini, Türklük bilimi açı-

sından değerini şu şekilde özetlemiştir (s. 47-50):

- Avrupa'da Türk atasözlerini münhasıran ele alan ilk kitaptır.
- Avrupa'da basılmış ilk Türk atasözleri kitabıdır.
- Latin harfli metinle Ormanlı-Arap harfli özgün metni paralel olarak veren ilk örneklerden biridir.
- Türk atasözlerinin Latince ve İtalyanca tercümeleriyle birlikte verildiği ilk eserdir.
- Kendisinden önceki 19 derleme ve günümüz atasözleriyle karşılaştırıldığında [sadece Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinden Atasözleri* (2009) kitabıyla] 51 atasözünün sadece Donado'nun kitabında yer aldığı görülmüştür.
- 27 atasözünün ise daha önceki derlemelerde yer almasına rağmen günümüz Türkiye Türkçesindeki atasözleri arasında bulunmadığı anlaşılmıştır. Böylece Donado'un 78 atasözünün; günümüz Türkiye Türkçesinde yaşamadığı, 331'nin ise yaşadığı belirlenmiştir.

f. Donado'nun derlediği sözler, Türk edebiyat tarihindeki 13 sözün eklenmesiyle 412'ye yükselmiştir.

İkinci bölümde, "Metin" başlığı altında (s. 57-182); kitaptaki 412 atasözü, önce orijinaliyle sonra da kendisinden önceki 19 derlemeyle karşılaştırılarak sıralanmıştır.

Üçüncü bölüm "Dizin" başlıklı bir sözlüktür. 412 atasözündeki kelimeleri ve kullanım sıklıklarını ihtiva etmektedir. Kelimelerin anlamları verilmediğinden dizin başlığı uygun düşmüştür.

Kitap "Kaynakça" (s. 209-216) ve "Tıpkıbasım"la (s. 217-263) sona ermektedir.

Bizce kitabın en zahmetli, yorucu yanı; Donado'nun İstanbul'dan derlediği, derlettiği 412 sözün kendisinden önceki 19 yazma ve basma kaynak ile Türkiye Türkçesindeki yaşayan atasözleriyle karşılaştırmasının yapılmış olmasıdır denilebilir. İncelemeci, zamandan tasarruf düşüncesiyle doğal olarak sadece Nurettin Albayrak'ın sözlüğüne itibar etmiştir (*Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul 2009). Ancak bu sözlükte deyimlerin yer almadığını, dolayısıyla Donado'nun kitabındaki deyim nitelikli sözlere rastlanmayacağını bilmeliydi. Bu sebeple günümüzde yaşamadığını işaretlediği deyim nitelikli sözlere veya çok benzer olanlara, bazı kaynaklarda rastladığımızı belirtmeliyiz. Sadece beş örnek vermekle yetiniyoruz:

62. *Eski şehre yeni âdet.*

"Eski köye yeni âdet" şekliyle birçok deyim sözlüğünde var.

64. *Tilki pazarda ne arar?*

"Tilkinin pazarda işi ne?" şekli daha yaygın. (Muhittin Bilgin-Ahmet Can Bilgin, *Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü*, 2014, V/2709).

66. *Damladan kaçar iken doluya uğradık.*

“Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak” şeklinde hemen hemen bütün deyim sözlüklerinde var.

89. *Karda yürü, izini belirtme.*

“*Karda yürüyüp izini belli etmemek.*” şekliyle çok sayıda deyim sözlüğünde yer almış.

109. *Deliye taş andırma.*

“*Deliye taş andırmak, deliye taş anmak.*” şekilleriyle bazı deyim sözlüklerinde yer almıştır (Ahmet Turan Sinan, *Türkçenin Deyim Varlığı*, 2016, s. 341; Bilginler, *Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü*, 2014, II/778).

Sonuç olarak diyebiliriz ki Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş'un kitabı; inceleme, karşılaştırmalı metin ve sözlük / dizin bölümleriyle çok önemli bir Türklük bilimi, dil bilimi ve halk bilimi çalışmasıdır. Birçok atasözü ve deyim 17. yüzyıldaki kullanım şeklinin 21. yüzyıla kadar geçirdiği değişiklikleri incelemek isteyen bilim insanlarına belge, bilgi sunması ayrı bir kazanımdır. Benzeri çalışmaların, kendisinden önceki ve sonraki diğer müstakil atasözü yazma ve basma eserleri için de yapılması ne kadar isabetli olur... Kitabın yazarını ve yayımlayan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yöneticilerini Prof. Dr. Durmuş Yıldırım'ın şahsında kutluyoruz.

TATAR İSİMLERİ

Roza Kurban

Onomastik (Fransızca *onomastique*; isimle ilgili anlamında, Yunanca *onomastikus*'tan), özel isimleri (yer ve kişi isimlerini) inceleyen sözlük bilimi dalıdır. Onomastik, dil biliminde önemli bir yere sahiptir. Onomastiğin araştırma, inceleme alanı oldukça geniştir. Dil biliminin bu dalı - kişi adlarını, soyadını, lakabını, gök cisimlerini, yer, hayvan, su kaynaklarının adlarını, kabile ve millet adlarının etimolojisini vs. incelemektedir. Onomastik dalındaki araştırmalar sadece bir dilin tarihini incelemekle sınırlı değildir, aynı zamanda bir milletin etnik tarihinin aydınlatılmasında da büyük önemi vardır. Kökenleri ve gelişme süreçleri bakımından kişi adlarını inceleyen onomastik dalına antroponim (antroponimi) (Fransızca *antroponymie*; insan anlamında Yunanca *antropos* ve isim anlamında *onoma*'dan) denir.

Kazan Tatar dilinde özel isimlerin ve adların menşeyinin ciddi bir şekilde araştırılması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamış; 1960'lı yıllardan sonra